

ישמעאל, המבאר את הכתוב כהבטחה לעם ישראל עוד בהיותם במדבר: עשה מצוה זו של תפילין ופטר חמור, שבשבילה תיכנסם לארץ.

והיונן בה: בשלמא למאן דאמר "מושב", כל מקום שאתם יושבים, משמע, ואין משמעו לאחר ירושה וישיבה דוקא, ואם כן איסור "חדש" על אף שנאמר בו "מושבותיכם", נוהג מיד עם הכנסה לארץ, היינו דכתיב כשנכנסו לארץ ישראל [יהושע ה יא] "ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח", ומשמע שדוקא ממחרת

הפסח, שהוא זמן הקרבת העומר, אכול [אכלו תבואה חדשה], אבל מעיקרא, לפני כן, לא אכול.

אלמא אקרוב עומר, שלכן לא אכלו קודם ז'ב-ז מהתבואה החדשה שבארץ ישראל, כי היו צריכים קודם לכן להקריב את העומר בששה עשר בניסן, שהוא ממחרת הפסח, כדי להתיר איסור "חדש", וחדר אכול. (19)

אלא, למאן דאמר ש"מושב" משמעו לאחר ירושה וישיבה, ניכול לאלתר? מדוע לא אכלו מהתבואה החדשה מיד, שהרי לדבריו

19. תוס' הביאו שרבי אברהם אבן עזרא הקשה, הרי "ממחרת הפסח" הוא חמשה עשר בניסן, שהוא למחרת שחיטת הפסח, כדכתיב בפרשת מסעי "ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה", והרי יצאו בחמשה עשר בניסן. והשיב ר"י שאמנם בתורה פירושו למחרת שחיטת הפסח, אבל כאן פירושו ממחרת אכילת הפסח, שהוא ששה עשר בניסן, ולשון תורה לחוד ולשון נביאים לחוד. ועל כרחק צריך לפרש כאן ששה עשר בניסן, שאם בחמשה עשר, אין טעם לחלק בין חמשה עשר לקודם לכן, שהרי לא הקריבו עדיין העומר, ולמה אמר הכתוב שרק ממחרת שחיטת הפסח אכלו ולא לפני כן.

ור"ת השיב, שגם כאן "ממחרת הפסח" פירושו בחמשה עשר בניסן, וכך הוא ביאור הכתוב "ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי בעצם היום הזה": "מעבור הארץ" — היינו מתבואה ישנה. "ממחרת הפסח" — שהרי היו צריכים לאכול "מצות" — בחמשה עשר בניסן. "וקלוי" — היינו חדש לא אכלו עד "עצם היום הזה" — שהוא ששה עשר בניסן לאחר הקרבת העומר. ומצינו ששה עשר בניסן

שנקרא "עצם היום הזה" דכתיב "ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה". תוס' ד"ה ממחרת [בעמוד קודם].

ועוד כתבו התוס', שהירושלמי שואל למה לא אכלו מצה מ"חדש", ויבא עשה דאכילת מצה וידחה לא תעשה ד"חדש". ותירץ בירושלמי שעשה קודם הדיבור [נתינת התורה] אינו דוחה לא תעשה שאחר הדיבור, ועשה דמצה נאמרה קודם מתן תורה ולכן אינה דוחה לא תעשה ד"חדש" שנאמרה במתן תורה. ועוד תירצו התוס' דגורנין כזית ראשון דמצה אטו כזית שני שאין בו מצוה ואינו דוחה לא תעשה ד"חדש". תוס' ד"ה אקרוב.

השאגת אריה בקונטרס אחרון [צו] הביא קושית הגאון רבי יונתן אייבשיץ על הירושלמי, איך היה אפשר לאכול חדש מדין עשה דוחה לא תעשה שהרי אמרו במסכת תמורה [טז א] שלש מאות הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה עד שהחזירן עתניאל בן קנז בפלפולו. ואחד מהם, "שיעורין". וכיון שלא ידעו אז שיעור המצה לא היו יכולים לאכול מ"חדש", שמא יפחתו או יוסיפו על שיעור המצה ונמצא אוכלים איסור "חדש" שלא במקום מצוה.

לא נהג עדיין איסור "חדש", עד לאחר ירושה ושיבה?

שעדיין לא הקריבו את העומר, אלא משום דלא הווי צריכי לאכול מן התבואה החדשה, לפי שעדיין הספיק להם "מן" לאכילה, עד ממחרת הפסח.

ומתריצין: הם לא אכלו מיד, לא משום

כדין קרבן חגיגה, ואין בהם איסור שאין מקריבין נדרים ונדבות ביום טוב ולא כל תוסף. וכן לשמואל שסובר במסכת ברכות שקריאת שמע אינה מדאורייתא, וקרא "ודברת במ" היינו בדברי תורה, ויוצאים בקריאת פסוק אחד מהתורה, ומכל מקום כל מה שקורא לשם מצוה זו, מקיים מצות "ודברת במ".

ואם כן גם במצוות אכילת מצה אף שיצא בכזית, מכל מקום כיון שהתורה אמרה "אכילה" סתם, כל מה שאוכל לשם מצוה הכל בכלל המצוה.

והנה לענין עשה דוחה לא תעשה אין צריך שיהא דוקא עשה "חיובית" שהוא מחוייב לעשותה, אלא גם מצות עשה "קיומית" שהוא מקיים מצוה בעשייתה אף שהיה יכול להיפטר ממנה, גם כן דוחה לא תעשה [ראה שם ראיות לזה]. ואם כן היה יכול לאכול הרבה כזיתים עד שיצא הספק מלבו שהרי הכל בכלל קיום המצוה ודוחה את הלאו של "חדש".

והמקנה הקשה על הירושלמי שבמצה של "חדש" מלבד איסור האכילה יש בה פסול בעצם המצה שמבואר בפסחים [לה ב] שאין יוצאין במצה של טבל משום דכתיב [דברים טז ג] "לא תאכל עליו חמץ" — מי שאיסורו משום בל תאכל עליו חמץ יצא זה שאין איסורו משום בל תאכל חמץ אלא משום בל תאכל טבל. פירוש שאין יוצאין אלא במצה כזו שאילו היתה חמץ היתה אסורה משום איסור חמץ אבל מצה של טבל שגם אם היתה חמץ לא היה חל עליה איסור חמץ דאין איסור [חמץ] חל על איסור [טבל שקדם לו] אין יוצאין בה.

ואם כן מה שואל הירושלמי שיבא עשה

ותירץ הגאון רבי יונתן שהיו יכולים לאכול כזית מצה, וממה נפשך, שאם הוא פחות מכשיעור לענין מצה, גם לענין איסור "חדש" אין בו שיעור ולא עברו על איסור. וגם איסור חצי שיעור אין כאן כי כל האיסור של חצי שיעור הוא משום דחזי לאיצטרופי לשיעור שלם, והרי כשיאכל שיעור שלם ממילא יקיים גם מצוה של מצה ושוב לא עבר על איסור. ואם כן היה להם לאכול כזית מצה שמא זהו השיעור, וכל מה שאפשר לתקן מתקנים.

ועוד הביא השאגת אריה בשם הערבי נחל ליישב הקושיא על פי המבואר בגמרא, שלכאורה היה אסור לאכול את הכזית מצה עם המרור ביחד כי המרור מבטל טעם המצה אלא שאין מצוות מבטלות זו את זו ולכן מותר. ואם כן היו יכולים לאכול קודם כזית מצה בלי מרור ואחר כך עוד כזית מצה ביחד עם שני כזיתים מרור. ומעתה ממה נפשך יצא. שאם השיעור הוא כזית הרי יצא בכזית הראשון, והכזית השני לא עבר עליו כי הוא נתבטל על ידי המרור מאחר שהוא אינו מצוה. ואם השיעור שני כזיתים הרי הכל מצוה [שגם המרור שיעורו כמו המצה בשני כזיתים] ומצוות אין מבטלות זו את זו.

[הכלל בזה שכל מה שמקיים בו מצוה דוחה את האיסור של "חדש". והיותו, נתבטל על ידי המרור].

ובקהילות יעקב [לד] מתרץ על פי מה שכתב בספר העמק שאלה שכל מצוה שהתורה לא קבעה לה שיעור מוגבל הרי כל מה שמוסיף בה לשם מצוה הוא בכלל המצוה, כגון מי שהפריש עשר בהמות לחגיגתו, כולן קריבין ביום טוב

דכתיב [שמות טז לה] "ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה, עד בואם אל ארץ נושבת. את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען".

אי אפשר לומר "עד בואם אל ארץ נושבת", שהרי כבר נאמר "אל קצה ארץ כנען".

ואי אפשר לומר "אל קצה ארץ כנען", שהרי כבר נאמר "עד בואם אל ארץ נושבת".

ויש בדברי הכתוב, לכאורה, סתירה, כי "ארץ נושבת" משמעותה שהגיעו לארץ ישראל ממש, אל צידו המערבי של הירדן, שהיא יותר חשובה מארץ סיחון ועוג שבעבר הירדן, שהרי משה היה בארץ סיחון ועוג, ונתאזה ליכנס לארץ ישראל, ואמר עליה "הארץ הטובה".

ואילו מאידך, "קצה ארץ כנען", משמעותו היא שהיו בקצה הכניסה לארץ ישראל, על שפת הירדן, מצדו המזרחי, דהיינו, שהיו אז עדיין בערבות מואב, ששם מת משה, בארץ האמורי.⁽²⁰⁾

הא כיצד יתקיימו שני המקראות?

אלא, בשבעה באדר מת משה [להלן יבואר מהיכן למדנו זאת], ומקום מיתתו היה ב"קצה ארץ כנען", בצדו המזרחי של הירדן. ואז פסק המן מלירד. והיו מסתפקין, אוכלים ממנו שבבליהם עד ששה עשר בניסן, עד בואם אל "ארץ נושבת" בצדו המערבי של הירדן.⁽²¹⁾

הרי שהספיק להם המן עד ששה עשר בניסן,

דמצה וידחה לאו ד"חדש" שהרי אין יוצאין במצה כזו כיון שלא חל איסור חמץ על איסור "חדש".

ובזכר יצחק [ח"א פ] תירץ דבמצה יש שתי מצוות, מצוות "בערב תאכלו מצות", שהיא עצם חובת אכילת מצה, ומצוות על מצות ומרורים יאכלוהו שהוא חלק ממצות אכילת קרבן הפסח. ונראה דכל הדינים שפוסלים במצה זה רק במצה הנאכלת משום חובת היום של בערב תאכלו מצות, אבל מה שצריך לאכול מצה עם הפסח משום מצוות על מצות ומרורים יאכלוהו, לזה כל מצה כשרה.

וראיה לזה, שהרי בפסח שני גם צריך לאכול מצה עם הפסח ושם לא שייך לומר שצריך שתהא אפשרות של איסור חמץ במצה, שהרי אין כלל איסור חמץ בפסח שני, ובהכרח שמצד מצוה זו של אכילת מצה, כל מצה כשירה. ואם כן הוא הדין בפסח ראשון, כשרה מצה

זו על כל פנים לשם מצוות על מצות ומרורים יאכלוהו. ואם כן יש לומר דזה קושית הירושלמי שאמאי לא אכלו מצה כלל, הרי משום מצוות מצות ומרורים היו יכולים לאכול מ"חדש" דעשה דוחה לא תעשה.

20. כן כתב רש"י. ותוס' פירשו בהיפוך ד"ארץ נושבת" הוא ארץ סיחון ועוג לפי שהוא מקום הישוב הראשון מיד עם צאתם מהמדבר. ו"קצה ארץ כנען" הוא בארץ ישראל ממש בסוף ארץ כנען. תוס' ד"ה עד.

21. ובהמשך כתוב "והעומר עשירית האיפה הוא". ויש לפרש על פי מה שכתבו המפרשים בנס חנוכה שחילקו את השמן לשמונה חלקים והיה די בכל יום בחלק שמינית מהראוי להדלקת אותו יום. וגם כאן שבודאי היה בדרך נס ששרתה הברכה ושבעו באכילה מועטת. וכיון

ולכן לא אכלו עד אז מהתבואה החדשה, ולא בגלל איסור "חדש".⁽²²⁾

תניא אידך: "ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה". וכי במשך ארבעים שנה שלימות אכלו מן? והלא רק במשך ארבעים שנה חסר שלשים יום אכלו! כי המן התחיל לירד בששה עשר באייר⁽²³⁾ ופסק בחמשה עשר בניסן?

אלא, בא הכתוב לומר לך: עונות שהוציאו ממצרים, טעמו בהם טעם מן. ונחשב הדבר כאילו אכלו מן החל מיציאת מצרים, בחמשה עשר בניסן, ויש כאן ארבעים שנה שלימות.

תניא אידך: שבשבעה באדר מת משה, ובשבעה באדר נולד.

מנין שבשבעה באדר מת?

שנאמר בסוף ספר דברים "וימת שם משה עבד ה'". **וכתיב** "ויבכו בני ישראל את משה בערבות מואב שלשים יום". הרי שהתעכבו שלשים יום בערבות מואב לאחר שמת משה.

וכתיב בתחילת ספר יהושע "ויהי אחרי מות משה עבד ה'", **וכתיב** בהמשך, שאמר ה' ליהושע מיד עם תום השלשים יום: "משה עבדי מת, ועתה קום עבור את הירדן".

וכתיב שצוה יהושע לשוטרי העם "עברו בקרב המחנה, וצוו את העם לאמר: הכינו לכם צידה, כי בעוד שלשת ימים תעברו את הירדן". הרי עוד שלשה ימים, וביחד הם שלשים ושלשה יום מפטירת משה רבינו עד שעברו את הירדן.

וכתיב "והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון". דהיינו בעשרה בניסן.

צא מהן, הפחת מעשרה בניסן, שלשים ושלשה ימים למפרע, עד לפטירת משה רבינו.

הא למדת, שבשבעה באדר מת משה, ונשארו מאדר עשרים ושלשה יום [ביחד עם יום הפטירה, לפי שחודש אדר הוא חדש חסר, עשרים ותשעה יום] ועוד עשרה ימים מניסן, וביחד שלשים ושלשה ימים.

ומנין שבשבעה באדר נולד משה?

מצה בליל חמשה עשר ובודאי אכלו מהתבואה החדשה שהרי לא היתה אסורה. ותירץ שבאמת אכלו בליל חמשה עשר כזית מצה מהחדש, ואחר כך חזרו לאכול מן עד ששה עשר שכלה המן, ומאז אכלו מה"חדש" בלא הפסק. והפסוק מדבר רק מזמן שאכלו חדש בלי הפסק.

23. שנאמר [שמות טז א] "ויסעו מאלים ויצאו כל עדת בני ישראל וכו', בחמשה עשר יום לחדש השני" ולאחר מכן נאמר "הנני ממטיר לכם לחם מן השמים" ולמחר ירד המן. רש"י.

שאמרו חז"ל שאין אכילה בפחות מכזית הרי שאכלו בכל סעודה כזית ושבעו מזה. אם כן בארבעים יום שאכלו משיירי המן, אכלו שמונים וששה כזיתים [שתי סעודות ליום, ועוד ששה סעודות לששה שבתות לקיים שלש סעודות], וכזית חצי ביצה. נמצא שאכלו ארבעים ושלשה ביצים שהוא עשירית האיפה. וזה כוונת הכתוב ובני ישראל אכלו את המן וכו' דהיינו שהיה בכל סעודה שיעור אכילה, מפני שעומר עשירית האיפה והספיק לכל סעודה כזית. המקנה.

22. הקשה הריטב"א שהרי היו צריכים לאכול

שנאמר [דברים לא ב] "ויאמר אליהם: בן מאה ועשרים שנה אנכי היום, לא אוכל עוד לציאת ולבא".

שאין תלמוד לומר, לא היה צריך משה לומר "היום".

ומה תלמוד לומר "היום"?

מלמד שהקדוש ברוך הוא יושב וממלא שנותיהם של צדיקים, מיום ליום, ומחדש לחדש. והיינו, שהם מתים באותו יום שנולדו, שנאמר [שמות כג כו] "את מספר ימך אמלא".⁽²⁴⁾

וזו כוונת משה שהיום מלאו לי מאה ועשרים שנה. הרי שבשבעה באדר נולד משה.

תניא: רבי שמעון בן יוחי אומר: שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, ואלו הן: חדש, ערלה וכלאים, שנצטוו לקיימן רק בארץ ישראל, שהרי במדבר לא זרעו ולא קצרו ולא נטעו ולא היה שייך לקיים אותם, ונוהגות בין בארץ בין בחוצה לארץ.

כלומר, שלש מתוך המצוות, שתחילת קיומן תלוי בכניסתן לארץ, נוהגות אף בחוץ לארץ.

שה"חדש" מפורש בתורה "מושבותיכם",

שמשמעו לדעת רבי שמעון בן יוחי — בכל מקום שאתם יושבים ואפילו בחוץ לארץ.

והוא הדין, מקל וחומר מ"חדש", אנו למדים לגבי כלאים וערלה, שינהגו אף הן בחוץ לארץ —

ומה "חדש", שאיסורו איסור קל בשלשה עינים:

שאין איסורו איסור עולם, שהאיסור לאכול מתבואה חדשה הוא רק עד סוף יום ששה עשר בניסן, יום הקרבת העומר.

ואין איסורו איסור הנאה, אלא איסור אכילה בלבד.

ויש היתר לאיסורו שבששה עשר בניסן עצמו יש לו היתר אם הקריכו את העומר⁽²⁵⁾.

ובכל זאת הוא נוהג בין בארץ בין בחוץ לארץ.

קל וחומר לבלאים, שאיסורן איסור עולם, כי אם זרע חטה ביחד עם חרצן מענבים, הרי מה שצמח אסור לעולם. ואיסורן איסור הנאה. ואין היתר לאיסורן, אינו דין שינהגו בין בארץ בין בחוץ לארץ.

והוא הדין, מאותו קל וחומר יש ללמוד גם לערלה, שתנהג גם בחוץ לארץ בשתיים:

אינו מת בשאר הימים אלא בעת אשר יבוא היקף גלגל היומי שנולד בו, אז מת מחמת שנולד. עיני שמואל סוטה [יג ב].

25. כן כתב רש"י. ומשמע שאם לא מקריבים עומר, אסור ב"חדש" כל יום ששה עשר, וזה לדעת רבי יהודה במסכת מנחות. ויש שם מאן

24. נראה הטעם, שבמסכת שבת אמרו [כה א] דאין מיתה בלא חטא וקחשיב שם הנך דמתו מחמת עטיו של נחש, שהמיתה הטבעית היא הכרח מחמת חטא אדם הראשון, ולכן מי שמת מחמת חטאו, אינו מת ביום שנולד דוקא. אבל מי שמת מחמת חטא הנחש, אם כן תיכף בעת שנולד נגזר עליו המיתה מחמת שנולד, לזאת

הערלה חמורה מכלאים בשנים מתוך שלשת החומרות שנמנו לעיל, שאמנם אין איסורה איסור עולם שהרי לאחר שלש שנים הותר איסור ערלה,⁽²⁶⁾ אך היא אסורה בהנאה, ואין היתר לאיסורה, שפירות ערלה אסורים לעולם, ואין שום היתר לאיסור הערלה.⁽²⁷⁾

ב-חז ב רבי אלעזר ברבי שמעון אומר: כל מצוה שנצטוו עליה ישראל שיקיימוה קודם כניסתן לארץ, דהיינו שהיא חובת הגוף ואינה תלויה בקרקע, וניתן לקיימה גם קודם כניסתן לארץ, נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ.

ואילו כל מצוה שנצטוו לקיימה רק לאחר כניסתן לארץ, שהיא חובת קרקע, אינה נוהגת אלא בארץ.

ורבי אלעזר ברבי שמעון חולק על אביו [רבי שמעון בר יוחי], וסובר ש"חדש", כיון שהוא חובת קרקע, אינו נוהג אלא בארץ, וממילא איסורי ערלה וכלאים אינם נלמדים מקל וחומר מ"חדש", אלא הן מצוות הנוהגות בחוץ לארץ מצד הלכה למשה מסיני, או מדברי סופרים, כדלקמן בסוגיא.

חזק מן השמטת כספים בשנת השמיטה, ושילוח עבדים בשנת היובל, שאף על פי שנצטוו עליהם לאחר כניסתן לארץ, נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ.

ושואלת מיד הגמרא: השמטת כספים, הלא חובת הגוף היא ואינה תלויה בקרקע, ובודאי נצטוו עליה קודם כניסתן לארץ, ומדוע

ב. ערלה יש היתר לאיסורה — שהבית דין יכולים להתיר האיסור. כי ערלה אסורה עד חמשה עשר בשבט [שהוא ראש השנה לאילנות ומתחילה שנה רביעית] ואם הבית דין יחסרו את כסליו, הרי ימהרו את זמן ההיתר, וכן "חדש" האסור עד שבעה עשר בניסן, אם יחסרו בית דין את חדש אדר ימהרו את ההיתר. מה שאין כן כלאים, אין בית דין יכולים להתיר בשום אופן. תוס' ד"ה והוא.

27. הקשו תוס': אם כן טבל ותרומה ומעשר ינהגו בחוץ לארץ מקל וחומר מ"חדש" שהרי איסורן איסור עולם ואין היתר לאיסורן בעודו טבל ותרומה. ותירצו שיש לפרוך הקל וחומר דמה ל"חדש" שאיסורו בא מאליו ולא על ידי מעשה בני אדם, ואילו טבל ותרומה האיסור בא על ידי מירוח הכרי שהוא מעשה אדם. וכתבו על זה תוס' שאפשר לדחות שגם "חדש" בא על ידי חרישה וזריעה.

דאמר הסובר שבזמן שאין עומר מותר מיד בבקר של ששה עשר בניסן. תוס' ד"ה שאין.

26. כן פירש רש"י. והקשה עליו ר"ת שגם ערלה איסורה איסור עולם שהפרי שגדל בשנות ערלה אסור לעולם. ולכן הוא מפרש שהחומרא שחסרה בערלה היא שיש היתר לאיסורה והכוונה לערלה בשנה הרביעית שהוא נטע רבעי שיש לה היתר על ידי פדיון. והגמרא רוצה לדרוש שאף נטע רבעי ינהג בחוץ לארץ.

והר"י מפרש שהכוונה לערלה ממש שיש לה היתר לאיסורה, ולא הפרי של הערלה אלא האילן שיש לו היתר שמה שגדל לאחר שלש שנים אינו אסור. וכן "חדש" מה שגדל בקנה השיבולת לאחר הקרבת העומר מותר הואיל והשריש קודם העומר.

ועוד פירושים נאמרו בזה.

א. ערלה יש היתר לאיסורה — שמותר לגרום איסור ערלה על ידי הנטיעה, וכן "חדש" מותר לזרוע. ואילו כלאים אסור לזרוע ולגדל.